

Каламаж Р. В.

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У статті висвітлено питання побудови моделі професійної Я-концепції майбутніх юристів, згідно з якою цілісне вивчення процесу формування останньої в навчально-професійній діяльності, розкриття її сутності як специфічного особистісного утворення передбачає чітке уявлення про структурні компоненти, механізми розвитку та реалізації, функціональне призначення, етапи становлення у ВНЗ, рівні розвитку на основі системи критеріїв та відповідних показників, систему психолого-педагогічних умов і принципів.

Ключові слова: професійна Я-концепція, професійна самосвідомість, професійне самовизначення

В статье освещается вопрос построения модели профессиональной Я-концепции будущих юристов, согласно с которой целостное изучение процесса формирования последней в учебно-профессиональной деятельности, раскрытие ее сущности как специфического личностного образования предполагает четкое представление о структурных компонентах, механизмах развития и реализации, функциональном предназначении, этапах становления в вузе, уровнях развития на основе системы критериев и соответствующих им показателей, системе психолого-педагогических условий и принципов.

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, профессиональное самосознание, профессиональное самоопределение

The article deals with the issue of the construction of professional self-conception model of the future lawyers. According to the model mentioned below the general research of self-conception setting in educational and professional activities presupposes clear understanding of its components, development and realizing mechanisms, functionality, stages of establishment in educational institutions, levels of development based on a certain system of criteria, relevant variables, psychological and pedagogical conditions and principals.

Key words: professional self-conception, professional self-consciousness, professional self-determination.

Проблема поліпшення професійної підготовки юристів є надзвичайно актуальною в умовах сучасних суспільних реалій. У нашій дер-

жаві, що переживає складні трансформаційні зміни, діяльність юриста залишається однією з найбільш затребуваних. Специфіка юридичної професії обумовлює відповідні вимоги до її суб'єктів, зокрема щодо їх професійного й особистісного розвитку.

Ознайомлення з працями вітчизняних авторів показало, що теоретичні тлумачення щодо розуміння професійної самосвідомості й професійної Я-концепції досить повно представлені в літературі. Найчастіше виділяють такі сутнісні ознаки професійної Я-концепції, як: усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності (І.В.Афанасенко, П.А.Шавір, С.Т.Джанер'ян та ін.); представленість професійних значень, смислів, ставлень (Н.В.Чепелева, Н.Ф.Шевченко); усвідомлення власної належності до професійної спільноти (Б.Д.Паригін); наявність еталонних критеріїв та образів професіоналізму (Т.С.Шевцова, О.Л.Доценко, В.М.Просєкова); усвідомлення та оцінка власних професійно-важливих якостей (В.Д.Брагіна, Є.О.Клімов); саморегуляція та планування саморозвитку себе як професіонала (Л.Г.Терлецька, С.В.Васьківська) тощо. При визначальній ролі професійної Я-концепції відбувається входження людини до професійної спільноти, формування індивідуального стилю діяльності, розвиток і самовдосконалення людини в її професії, вибір, планування, реалізація кар'єр тощо (С.Т.Джанер'ян, Є.В.Прокоп'єва та ін.).

Відзначається тісний зв'язок професійної Я-концепції з процесами професійного самовизначення та професійною ідентичністю (Є.Г.Єфремов, М.С.Корольчук, В.М.Крайнюк, Т.В.Кудрявцев, Л.М.Мітіна, В.І.Моросанова, Ю.П.Поварєнков, Л.Б.Шнейдер та ін.).

Водночас, незважаючи на підвищення наукового інтересу до досліджуваної проблематики, професійна Я-концепція досить фрагментарно розкрита стосовно початкового етапу оволодіння юридичною професією у ВНЗ, бракує її узагальнених, інтегративних, концептуальних досліджень.

Метою статті є розробка моделі професійної Я-концепції майбутніх юристів.

На основі проведеного аналізу літератури нами розроблено теоретичну структурно-динамічну модель професійної Я-концепції майбутніх юристів (рис.1), яка, крім традиційно виокремлюваних функціонально-структурних компонентів (когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового), враховує онтогенетичні закономірності: джерела, етапи становлення у ВНЗ, механізми її розвитку та реалізації, рівні, динаміку в системі психолого-педагогічних умов та принципів.

Провідною методологічною засадою побудови нашої моделі є інтеграція особистісного (Г.О.Балл, Л.І.Божович, І.С.Кон, К.К.Платонов,

С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.В.Рибалка та ін.) та діяльнісного підходів (В.В.Давидов, О.М.Леонтєв, Б.Ф.Ломов, С.Л.Рубінштейн та ін.), що реалізується у погляді на особистість майбутнього фахівця-юриста як суб'єкта навчально-професійної діяльності, а також особистісного і професійного розвитку.

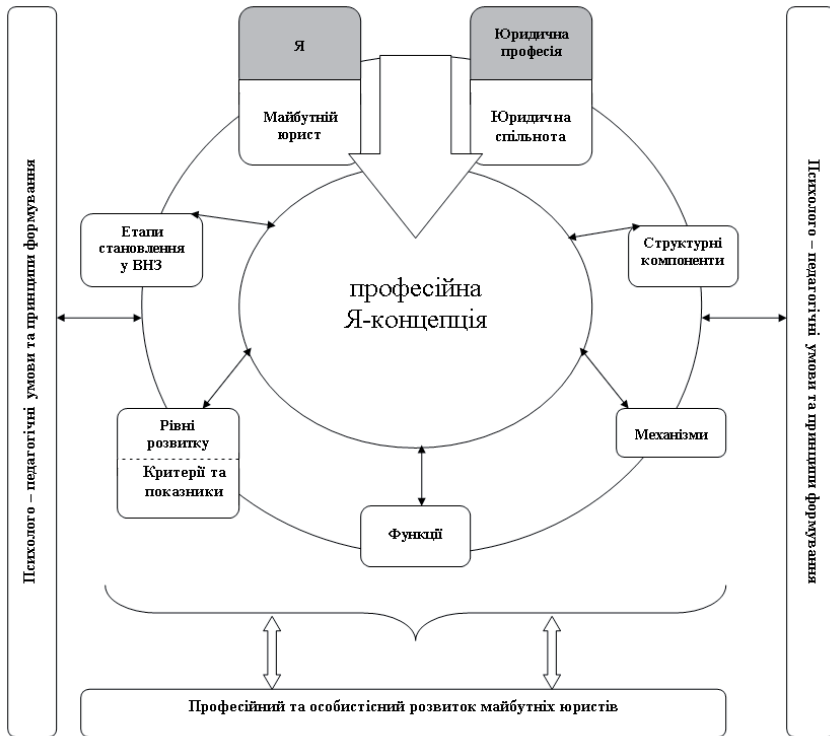

Рис.1. Модель професійної Я-концепції майбутніх юристів

Нами запропоновано таке визначення поняття **професійної Я-концепції майбутніх юристів**. Професійна Я-концепція майбутніх юристів – це складне багаторівневе особистісне утворення, що інтегрує цінності юридичної діяльності, юридичної спільноти та особистісні цінності суб'єкта навчально-професійної діяльності; забезпечує професійне самовизначення, сприяє розвитку та вдосконаленню професійно-значимих якостей відповідно до вимог конкретних юридичних спеціальностей; виступає основою професійного розвитку

юриста.

Це питання розглядається не просто як умова чи результат професійного розвитку, а як самодостатній феномен, що має власну цінність. Зокрема, ми реалізуємо погляд на професійну Я-концепцію як на потужний особистісний ресурс, що відіграє ключову роль у перетворенні професійної діяльності, розвитку себе як її суб'єкта, а також вдосконаленні професійної спільноти.

При визначенні джерел формування професійної Я-концепції майбутніх юристів ми опиралися на важливе методологічне положення, згідно з яким проблема розвитку і формування професійної свідомості повинна розглядатися в єдності трьох основ буття людини, які являють собою цілісну модель будь-якого професіоналізму: діяльність, свідомість, спільнота (Ж.П.Вірна; В.В.Третьяченко та ін.). Таким чином, професійна Я-концепція майбутніх юристів є результатом взаємодії інформації, що надходить із внутрішнього, суб'єктивного світу та зовнішнього середовища, репрезентованого насамперед юридичною професією та юридичною спільнотою.

Питання про відношення професії і професійної Я-концепції в представленій моделі вирішується таким чином: вони пов'язані каузальною залежністю як причина і наслідок. Професія є «соціально-об'єктивною частиною професійного континууму людської активності», у той час як Я-концепція є суб'єктивною реальністю. Розгляд юридичної професії як джерела формування професійної Я-концепції передбачає аналіз мети, завдань, засобів, специфіки юридичної діяльності.

За нашим припущенням, побудову моделі професійної Я-концепції майбутніх юристів, визначення критеріїв, показників та обґрунтування рівнів її розвитку під час навчання у вузі неможливо здійснити без звернення до широкого пласту наукових напрацювань, що стосуються таких понять, як «особистість», «індивідуальність», «суб'єкт». Доречно нагадати, що Я-концепція є «центром «духовного життя»..., «координації та вихідним пунктом особистості»..., з її допомогою особистість структурно центрує та «об'єднує всі свої якості в єдиний психологічний ансамбль, що є, по суті, квінтесенцією людини як особистості, як суб'єкта та індивідуальності» [5, с.11]. Таким чином, поняття «майбутній юрист» у нашій моделі ми розглядаємо як збірне поняття, яке об'єднує його бачення як особистості, суб'єкта, індивідуальності. Отже, можливості розвитку професійної Я-концепції майбутніх юристів детермінуються комплексом особистісних, суб'єктивних, індивідуальних особливостей.

Представленість у запропонованій моделі рівнів, критеріїв та показ-

ників, а також етапів становлення професійної Я-концепції у ВНЗ впливає із застосування динамічного підходу до вивчення самосвідомості.

Професійне становлення людини – це тривалий і динамічний процес, що має певні стадії (етапи). Ефективність процесу професіоналізації залежить від успішного проходження всіх його стадій та етапів. Таким чином, становлення професійної Я-концепції теж повинно відбуватися постадійно й на кожній стадії повинно вирішуватися відповідне завдання.

На етапі професійного навчання тільки починає формуватися професійна компетентність та професійна готовність до юридичної діяльності. Тим не менше, саме етап вузівської професіоналізації є надзвичайно важливим у суб'єктно-професійному розвитку особистості. Насамперед зазначимо, що в проаналізованій нами літературі етапи становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів спеціально не виділялись.

На нашу думку, етапи формування професійної Я-концепції студентів-юристів доцільно розглядати відповідно до етапів професіоналізації в вузі: адаптаційний (1 курс навчання); стабілізаційний (2-3 курс навчання); самовизначення (4-5 курс навчання).

При визначенні етапів ми орієнтувалися на *неспецифічні* (обумовлені загальними особливостями онтогенезу самосвідомості) та *специфічні* (обумовлені особливостями юридичної діяльності) закономірності в процесі перетворення самосвідомості у вузі. Ми виходили з таких міркувань:

– при виділенні етапів формування Я-концепції доцільно орієнтуватися на етапи професійного навчання у вузі, оскільки зміст навчання за спеціальністю, співвідношення теоретичного навчання та практики істотно впливає на розвиток Я-концепції, на діапазон критеріїв професіоналізму, інтеріоризацію етичних та нормативно-правових цінностей;

– кінцевим продуктом професійного навчання майбутніх юристів у ВНЗ в контексті їх професійної самосвідомості повинно бути професійне самовизначення, яке ми розуміємо як свідоме з'ясування індивідом власної сутності, власного місця в професійній діяльності;

– потрібно враховувати специфічні умови професійного самовизначення юристів, обумовлені характером і специфікою юридичної діяльності: майбутні юристи повинні по суті досягти подвійної професійної ідентичності і подвійного самовизначення – із юридичною діяльністю загалом, а також із конкретною юридичною професією; потрібно враховувати різне співвідношення суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-

об'єктного принципів організації юридичної діяльності в різних юридичних професіях; деонтологічний статус та високу соціальну значимість професії, що пов'язані з особливою відповідальністю; внутрішню психологічну суперечливість юридичної діяльності та престижний статус юридичної професії в мотиваційній основі самовизначення тощо.

Для виявлення найбільш ефективних шляхів формування професійної самосвідомості майбутніх юристів, а також для проведення спостережень за становленням та розвитком професійної Я-концепції майбутніх юристів необхідно визначитися стосовно її критеріїв та показників. При цьому ми опирались на такі положення: критерії та показники повинні охоплювати всі складники компонентів професійної Я-концепції (професійний образ Я, самооцінку, самоставлення, елементи професійної ідентифікації, образ професії, професійні еталони тощо), а також співвідноситись з особистісними компонентами (когнітивним, емоційним, мотиваційним, поведінковим).

Визначено таку систему критеріїв оцінки рівня розвитку професійної Я-концепції майбутніх юристів:

1) критерій внутрішніх суб'єктивних передумов, що характеризує особливості сприйняття, обробки та інтерпретації індивідом інформації про світ, самого себе та власний досвід;

2) когнітивний критерій, що характеризує складність та диференційованість образу Я майбутнього фахівця, особливості взаємозв'язку різних аспектів і модальностей Я-образу та узгодженість часових перспектив цього образу;

3) емоційно-оцінний критерій, що характеризує самоставлення, адекватність та зрілість самооцінки (загальна професійна самооцінка; самооцінка своїх професійних здібностей; самооцінка професійної теоретичної та практичної компетентності; самооцінка своїх особистісних і професійно важливих якостей) й рівня професійних домагань;

4) мотиваційний критерій, що характеризує мотиваційну готовність до майбутньої професійної діяльності;

5) операціональний критерій, що характеризує компоненти професійної придатності майбутніх юристів, пов'язані із кваліфікаційними вимогами до їх особистості (рівень знань, умінь, навичок);

5) поведінковий критерій, що характеризує конкретні дії, реальні поведінкові прояви (у тому числі вербальні) чи потенційні поведінкові реакції у сфері навчально-професійної, професійної діяльності, професійного спілкування, самовдосконалення та самореалізації майбутніх юристів.

Кожному критерію відповідає певний набір конкретних показників.

Найбільш оптимальним до виділення рівнів розвитку професійної Я-концепції вважаємо підхід, в основі якого покладено стан Я-концепції як системи, що діагностується не тільки рівнем розвитку її структурних складових й особливостями взаємозв'язків між ними, а також їх взаємопроникненням з особистісно-сисловою сферою майбутнього фахівця. Останнє визначає регулюючі функції Я-концепції в напрямі дезадаптивної, адаптивної чи творчої активності в професійній сфері. Відповідно ми виділяємо чотири рівні сформованості професійної Я-концепції майбутніх юристів: низький дезадаптивний рівень; середній адаптивний рівень; високий інтеграційний рівень; високий творчий рівень.

Вагомим чинником у формуванні професійної Я-концепції майбутніх юристів є спеціально створені психолого-педагогічні умови. Поняття «умови» найчастіше трактується як: 1) середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати; 2) як обстановка, в якій щось відбувається. Об'єднуючою ланкою в таких трактуваннях є те, що умови розглядаються як категорія відношення предмета з навколишнім світом, без якого він існувати не може.

У навчально-виховному процесі психолого-педагогічні умови часто розуміють як обставини; сукупність заходів; те, що сприяє успішному перебігу чогось; як педагогічно комфортне середовище, що сприяє успішності процесу професійної підготовки. Під *психолого-педагогічними умовами* ми розумітимемо середовище, що створюється завдяки спеціальній системі заходів, яке сприяє успішній професійній підготовці майбутніх юристів та формуванню їх професійної Я-концепції, серед яких зазначимо:

- забезпечення якості референтного середовища, яке повинно спонукати до розвитку професійних, моральних, особистісних якостей;
- насичення ціннісною проблематикою змісту навчальних курсів;
- актуалізація потреб студентів у самопізнанні, самовдосконаленні, саморозвитку, творчості;
- актуалізація психологічних механізмів ідентифікації, рефлексії, інтеріоризації, децентрації;
- активізація цілепокладання як способу зв'язування засобів професійної діяльності, якими оволодівають студенти під час навчання, з цінностями;
- розвиток правової свідомості, правової культури, юридичної етики, в яких об'єктивуються цінності юридичної діяльності та юридичної спільноти;
- подолання егоцентричних тенденцій, розвиток діалогізму в став-

леннях та самоставленні;

– формування мотиваційної готовності до майбутньої професійної діяльності як засади успішної професійної ідентифікації та самовизначення студентів-юристів;

– роз'яснення психологічної сутності професійно важливих якостей фахівця-юриста, що включають правову спрямованість, моральні, інтелектуальні, комунікативні, організаційно-вольові якості, їх розвиток та корекція уже на етапі навчання у вищому навчальному закладі;

– формування уявлень про зміст, специфіку та сучасні вимоги юридичної професії до особистості майбутнього фахівця, подолання стереотипних уявлень про юридичну професію та її представників.

Емпірична верифікація запропонованої моделі засвідчила її ефективність при вирішенні проблеми поліпшення професійної підготовки майбутніх юристів.

Література:

1. Васьковская С.В. Психологические условия формирования профессионального самопознания будущего учителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С.В. Васьковская. – К., 1987.

2. Джанерьян С.Т. Системный подход к изучению профессиональной Я-концепции / С.Т. Джанерьян // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2005. – № 4. – С. 162.

3. Доценко Е.Л. Модель профессионального становления психолога / [Доценко Е.Л., Андреева О.С., Просекова В.М., Шевцова Т.С.] // Психология в вузе. – 2007. – № 3. – С. 49–77.

4. Ефремов Е.Г. Особенности формирования профессионального самознания на различных стадиях профессионального обучения (На примере студентов-психологов): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ефремов Евгений Георгиевич. – Томск, 2000. – 186 с.

5. Иващенко А.В. Методики исследования Я-концепции личности. Учебное пособие / А.В. Иващенко, В.С. Агапов, И.В. Барышникова. – М.: МГСА, 2000. – 265 с.

6. Иващенко А.В. Я-концепция личности в отечественной психологии / А.В. Иващенко, В.С. Агапов, И.В. Барышникова. – М.: МГСА, 2000. – 154 с.

7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. вузов / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.

8. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 352 с.

9. Прокопьева Е.В. Профессиональная Я-концепция психолога / Е.В. Прокопьева // Вестник ОГУ. – 2002. – № 8. – С. 83–87.

10. Терлецька Л.Г. Психологічні механізми процесу самоаналізу /

Л.Г.Терлецька. – К., 2005. – 240 с.

11. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності психолога / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; [за ред. академіка Максименка С.Д.]. – К., Ніка-Центр, 1999. – Вип. 19. – С. 286.

12. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія / Н.Ф. Шевченко. – К.: Міленіум, 2005. – 296 с.